

Kerkvaders

Getuigen van het geloof en Christelijk leven in de eerste eeuwen.

De strijd om de Drievuldigheid en Christologie

*De eerste oecumenische concilies
van
Nicea (325) en Constantinopel (381)*

De Drievuldigheid in de theologie van de derde eeuw

Overzicht

- Clemens van Alexandrië (150-216) en Origines (185-254).
  - ▶ de invloed van Origines.
  - ▶ het subordinationisme.
- De crisis van Nicea.
  - ▶ de omstandigheden en klimaat van het ontstaan van het conflict.
  - ▶ Arius (256-336) en zijn leer.
  - ▶ het eerste Oecumenisch Concilie te Nicea (325).
  - ▶ de strijd na Nicea.
- De strijd om de H. Geest
  - ▶ het tweede Oecumenisch Concilie te Constantinopel (381).

De crisis van Nicea. De strijd om de Triniteit en Christologie

Inleiding

- Wij willen hier de rol van de kerkvaders van het begin van 4de eeuw bespreken en dat aan de hand van hun rol in de strijd rond de H. Drievuldigheid/Arianisme.
- de centrale figuur hierin is St. Athanasius, die wij daarna apart zullen bespreken

De voorafgaande theologie

Clemens van Alexandrië (150-216) en Origines (185-254).

- Voor ons verhaal zijn twee Alexandrijnen van belang:
  - ▶ Clemens (140/150 - 216/7)
  - ▶ Origines (c185 - c254)
- beiden beïnvloed door het midden-Platonisme uit hun tijd (Plutarchus (45-125), Albinus, Apuleius, enz.).

De voorafgaande theologie

Clemens van Alexandrië (150-216)

- ▶ God is absoluut transcendent, onuitsprekelijk en onbegrijpelijk.
  - ▶ Hij is de **Vader** (d.w.z. God tout court!), en Hij kan alleen gekend worden door Zijn Woord of de **Zoon**, die Zijn beeld is of zijn rationaliteit.
  - ▶ zoals de rede (νοῦς) in het midden- en neoplatonisme is Hij tegelijk eenheid en veelheid, die de ideeën van de Vader omvat en de actieve krachten waardoor hij de wereld en de schepselen leidt.
    - Zijn voortbrenging door de Vader is zonder begin.
  - ▶ de **Geest** is het licht dat uitgaat van het Woord, dat verdeeld zonder enige echte verdeeldheid, de gelovigen verlicht.
    - Hij is ook de kracht van het Woord dat de wereld doordringt en de mensen tot God trekt.
- Deze Drievuldigheid heeft onmiskenbaar Platoonse trekken.
  - Clemens onderscheidt de drie personen. Hij is zeker geen modalist.

De voorafgaande theologie

Origenes (185-254) over de Drievuldigheid

- God de **Vader** is de bron en hoogtepunt van alle bestaan. Hij alleen is God in strikte zin, Hij alleen is ongeboren.
- om te bemiddelen tussen Zijn absolute eenheid en de veelheid van de schepselen heeft Hij Zijn **Zoon**.
  - ▶ deze staat buiten de tijd en is onveranderlijk enerzijds en wordt voortgebracht door de Vader van eeuwigheid, zodat niet gezegd kan worden dat Hij ooit niet geweest is.
  - ▶ deze Zoon is God, maar zijn godheid is afgeleid. Hij is daarom een “tweede God” (δευτερος θεος).
- ten derde (dit valt helemaal buiten het Platonisme) is er de **H. Geest**, “de hoogste van alle dingen die door het Woord tot bestaan gebracht worden. De hoogste in rang van alle wezens die voortgebracht worden door de Vader via de Zoon.”

De voorafgaande theologie

Origines (185-254), leer over Drievuldigheid

- Vader, Zoon en H. Geest noemt hij **drie personen** ὑποστάσεις.
  - ▶ hij stelt dat ze alle drie persoon zijn van eeuwigheid
  - ▶ (niet zoals bij Tertullianus en Hippolytus, waar ze enkel persoon zijn vanuit de economie).
- oorspronkelijk waren de begrippen ὑπόστασις en οὐσία synoniemen.
  - ▶ ὑπόστασις komt van de Stoa
  - ▶ οὐσία uit het Platonisme
  - ▶ beide betekenden: werkelijk bestaan, wezen.
  - ▶ bij Origines krijgt ὑπόστασις steeds meer de betekenis van individueel bestaand ding.
- De ware leer is volgens hem dat de Zoon “op het vlak van de subsistentie anders is dan de vader” of dat de Vader en de Zoon twee dingen zijn als personen, maar één in unanimiteit, harmonie en wil.

De voorafgaande theologie

Origines (185-254).

- Origines benadrukt de eenheid van de Zoon met de Vader, maar theologisch gezien is Zijn onafhankelijkheid het belangrijkste.
  - we vinden bij Origines nog niet de leer van dat Vader en Zoon “consubstantieel” (een in wezen) zijn.
- het zou niet fair zijn tegenover Origines om hem te zien als iemand die eerder een drieheid dan een Triniteit leert.
- theologisch gezien ligt bij hem de nadruk op de **veelheid**.
  - hij gebruikt duidelijk Platoons gedachtengoed.

De voorafgaande theologie

De invloed van Origenes.

- Gregorius Thaumaturgus (213-270/5)
  - ▶ beweert dat de Zoon, in de lijn van Origenes, een “schepsel” is.
- Dionysius van Alexandrië (+264/5)
  - ▶ overtrekt het **subordinationisme** uit sommige geïsoleerde teksten van Origenes.
  - ▶ probeert de orthodoxie te verdedigen tegen het Sabellianisme (modalisme). Hierdoor plaatst hij het onderscheid tussen Vader en Zoon op de voorgrond.
  - ▶ Dionysius van Alexandrië werd daarop door de Sabellianen aangeklaagd bij paus Dionysius (!), omdat hij Vader en Zoon zou scheiden, de eeuwigheid van de Zoon zou loochenen, de Zoon niet als ὁμοουσιος met de Vader zag en de Zoon zag als een schepsel.
    - (Wij gaan hier niet verder in op dit conflict.)

De voorafgaande theologie

Het subordinationisme.

- op het einde van de derde eeuw wordt er door de heresieën niet meer zoveel nadruk gelegd op de eenheid van de drie personen.
  - ▶ dan wordt veeleer het verschil tussen de personen overtrokken: **subordinationisme**.
  - ▶ deze heresie leert dat er wel drie personen in God zijn maar dat zij niet alle drie echt God zijn. Volgens hen zijn zij aan elkaar ondergeordend.
- veruit de invloedrijkste en ergste vorm van deze dwaling was: het **Arianisme**.

De crisis van Nicea.

De omstandigheden van het ontstaan van het conflict.

- de crisis van Nicea is een conflict over de Drievuldigheid en de Christologie.
  - ▶ een plaatselijke heresie, het Arianisme, kreeg dank zij de nieuwe vrijheid van het Christendom vanaf 313 voor het eerst een bijna wereldwijde weerklank en verspreiding
- het hete hangijzer was de vraag **hoe het Woord en de godheid samenhangen**.
  - ▶ was het Woord volledig goddelijk in de volle betekenis van het woord en gelijk aan de Vader of was Hij een schepsel dat weliswaar verheven was boven de rest van de schepping?
- (enkel in Oosten) Er waren in twee types originisme:
  - ▶ (1) een gematigd (bv. Alexander van Alexandrië (bb 313-328))
  - ▶ (2) een radicaal (bv. Eusebius van Caesarea (265-339))

De crisis van Nicea.

De omstandigheden van het ontstaan van het conflict.

- Alexander van Alexandrië (orthodox):
  - ▶ het Woord is een “persoon” (ὑποστασις) of “natuur” (φυσις)
    - deze woorden zijn synoniemen bij hem.
  - ▶ trouw aan Origines beschouwt hij het Woord als de enige natuur/persoon die bemiddelt tussen God en de schepping, maar Hij is zelf geen schepsel, want Hij komt voort uit het wezen van de Vader. Alleen de Vader is “ongeboren” (ἀγεννητος).
  - ▶ de Zoon is mede-eeuwig met de Vader, want God kan nooit geweest zijn zonder Zijn Woord, Wijsheid, Macht, Beeld, en de Vader moet altijd de Vader geweest zijn.
  - ▶ het Zoon-zijn van het Woord is reëel, metafysiek en natuurlijk en niet adoptief.
    - dit impliceert: Hij deelt in de natuur van de Vader.

De crisis van Nicea.

Het ontstaan van het conflict.

- Alexander gebruikt Origines' opvatting over de eeuwige voortbrenging.
  - ▶ hij spreekt over de “voortbrenging zonder begin” door de Vader.
    - met Joh. 1,18 (“*Niemand heeft ooit God gezien; de eniggeboren Zoon, die in de schoot des Vaders is, Hij heeft Hem doen kennen.*”) wijst hij erop dat Vader en Zoon inderdaad “twee werkelijkheden zijn die niet van elkaar gescheiden kunnen worden”
    - tegelijk met een beroep op Joh. 10,30 (“*Ik en de Vader, Wij zijn één.*”) dat Zoon en Vader niet identiek is met de Vader. Er is wel een perfecte gelijkenis tussen beide.

De crisis van Nicea.

Eusebius van Caesarea (265-339)

- Eusebius volgt Origines op een subordinationistische manier
- zijn uitgangspunt (hield hij vóór het Arianisme) is de gedachte van de unieke, transcendente Vader, de ondeelbare monade die “boven en buiten alle werkelijkheid” is, die de oorsprong van alles is, die zelf-existent is en zonder begin.
  - ▶ het Woord is een onderscheiden hypostase, die door Hem is voortgebracht vóór alle tijden, in zijn taak om het heelal te scheppen en te leiden, want deze contingente orde kan geen direct contact met het absolute zijn verdragen.
  - ▶ Hij is “de volmaakte en eniggeboren Zoon”.
  - ▶ Hij verschilt van alle schepselen omdat hij het beeld van God draagt, en daarom mag Hij God genoemd worden.

De crisis van Nicea.

Eusebius van Caesarea (265-339)

■ Fouten:

- (1) hij erkent dat de Zoon “voor alle eeuwen” bestaat maar weigert te zeggen dat hij mede-eeuwig met God is.
  - ▶ de Vader, die alleen ἀγεννητος is, bestond vóór de Zoon...
- (2) in de eerste tijd (na Nicea werd hij voorzichtiger) leerde Hij dat het bestaan van de Zoon afhing van een specifieke daad van de wil van de Vader (schepping).
  - ▶ de eenheid met de Vader bestaat voor hem enkel in het feit dat zij delen in dezelfde glorie, waarin echter ook de heiligen kunnen delen.

De crisis van Nicea.

Arius (256-336) en zijn leer.

- het Arianisme komt van Arius (256/260-336), een priester in Alexandrië (Egypte).
  - ▶ Arius had zijn opleiding genoten in Antiochië in Syrië.
  - ▶ zijn uitgangspunt is de bevestiging van **de absolute uniciteit en transcendentie van God**, uiteraard bedoelt hij de Vader, de niet-voortgebrachte bron (ἀγεννητος ἀρχη) van het heelal.
  - ▶ dit punt werkt hij bv. uit in zijn geloofsbelijdenis die hij naar zijn bisschop Alexander stuurt.
- een van zijn belangrijkste en sluwste medestanders was Eusebius van Nicomedia.

Arius (256-336) en zijn leer.

Wat is de Zoon of het Woord?

- ▶ (1) De Zoon moet een scheepsel zijn, (κτισμα of ποιημα) dat God uit het niets geschapen heeft.
  - Hij is een volmaakt scheepsel niet te vergelijken met de rest van de schepping.
- ▶ (2) Als scheepsel heeft het Woord een begin en is dus niet eeuwig.
  - Hij mag dan wel buiten de tijd geboren zijn, maar vóór Hij werd voortgebracht bestond Hij niet.
- ▶ (3) De Zoon heeft geen direct contact met de Vader en geen kennis van Hem.
  - Hij mag dan wel het Woord en de Wijsheid van God zijn,
  - Hij is iets anders dan het Woord en de Wijsheid die tot Gods diepste wezen behoren.
  - In principe was de Zoon in staat tot zondigen maar Gods Voorzienigheid had gezien dat Hij trouw zou blijven en daarom kreeg Hij van tevoren Gods genade.
- ▶ (4) “Zoon van God” of “God” zijn enkel eretitels.

Arius (256-336) en zijn leer.

Wat is de Zoon of het Woord? Kort:

- Gods Zoon/Woord (ὁ λογος) is niet eeuwig, maar slechts een verheven schepsel van de Vader, een soort half-god.
- deze leer verspreidde hij m.n. in zijn boek *Thaleia* (gastmaal) rond 318.
- redenen voor zijn succes:
  - ▶ 1. de eerste heresie is die na de vrijheid van het Christendom de kop opstak en zich wereldwijd kon verspreiden;
  - ▶ 2. het was een hot item in de voorafgaande 50 jaar.
  - ▶ 3. zoals alle heretici simplificeerde hij een moeilijk geloofspunt, maakte het aantrekkelijk en begrijpelijk ten koste van de waarheid.
- reeds toen was de hele discussie behalve een zaak van geloof ook een zaak van de juiste terminologie.

Arius (256-336) en zijn leer.

Slot

- sommigen (Newman) zien achter Arius de Antiocheense school:
  - ▶ Arius en Eusebius van Nicomedia roemen erop leerlingen te zijn van de martelaar Lucianus (+312), de stichter van deze school.
  - ▶ het bestaan van een homogene Antiocheense school is zeer twijfelachtig.
- Arius die in de lijn van Origines dacht, negeerde ook een groot deel van Origines' ideeën, zoals zijn leer over de eeuwige voortbrenging.
- Arius dacht consequent subordinationistisch.
  - ▶ hij volgt vrijwel kritiekloos het heersende midden-Platonisme.
  - ▶ zoals zo vele heretici ontleende hij zijn denkinstrument aan zijn tijd en niet aan de Christelijke traditie.
- Newman wijt het succes van het Arianisme mede aan het feit dat zij de verrassing en nieuwheid aan hun kant hadden en in zeker in het begin eerder kritisch (sceptisch) dan dogmatisch van inslag waren.

Het concilie van Nicea

De aanloop naar Nicea.

- Bisschop Alexander van Nicea roept Arius ter orde.
- Arius reageerde. Hij had veel machtige vrienden en was een meester in de propaganda. Hij wist zelfs Eusebius van Caesarea, die van harte geen Ariaan was, voor zich te winnen.
- In 318, 319 en 323 komt in Alexandrië op een aantal synodes reactie op van bisschop Alexander van Alexandrië (+328).
  - ▶ Arius wordt uit de kerkgemeenschap gestoten en zoekt steun met name in Syrië.
  - ▶ Alexander schrijft in 324 een brief aan alle bisschoppen om hen te waarschuwen tegen de nog steeds oprukkende dwaalleer van Arius.
  - ▶ daardoor ontstaat er een enorme beroering, m.n. in het oosten.

Het concilie van Nicea

De aanloop naar Nicea.

- Keizer Constantijn (+ 337) krijgt na de capitulatie van zijn medekeizer Licinius in 324 interesse voor deze zaak
  - ▶ hij roept alle bisschoppen naar Nicea in 325.
  - ▶ zijn gezant bisschop Ossius (Hosius) van Cordoba (256-357/8) was er in Alexandrië erachter gekomen dat een verzoening van Arius met zijn bisschop niet mogelijk was.
  - ▶ Constantijn heeft geen overleg met Rome gevoerd over het houden van het eerste concilie, ondanks latere legenden.

Het eerste Oecumenisch Concilie te Nicea (325)

Begin

- Paus Silvester (314-35) afwezig wegens ouderdom, hij stuurde 2 priestergezanten Vitus en Vincetius, die naast de voorzitter Ossius plaatsnemen.
- er nemen 250 tot 300 bisschoppen aan deel.
  - ▶ het traditionele aantal van 318 bisschoppen is symbolisch.
    - het slaat op de 318 dienaars van Abraham (Gen. 14,14).
  - ▶ de leiders van de orthodoxe partij zijn Alexander van Alexandrië en zijn diaken Athanasius (295-373).
  - ▶ door hun inzet wordt Arius samen met 17 bisschoppen veroordeeld en uit de Kerk gesloten.
  - ▶ er waren weinig westerse bisschoppen aanwezig.

Het eerste Oecumenisch Concilie te Nicea (325)

Geloofsbelijdenis

- Aan de apostolische geloofsbelijdenis (einde 2de eeuw) voegt het concilie toe (over de Zoon):
  - *Vóór alle tijden geboren uit de Vader. God uit God, Licht uit Licht, ware God uit de ware God. Geboren niet geschapen, één in wezen (ὁμοουσιος) met de Vader, door wie alles geschapen is.*
- ▶ zo wil het concilie uitdrukken dat de Zoon geen schepsel is, maar dat Hij God is net zoals de Vader en geen tweederangs God.
- ▶ met deze tekst begint het echte dogmatische taalgebruik van de Kerk.

Nicea

Wat is nu precies de betekenis van deze geloofsbelijdenis?

- veroordeeld werd dat de Zoon geschapen zou zijn.
- “Hij is geboren, niet geschapen” (γεννηθεντα ου ποιηθεντα).
- Hij is “werkelijk God”, d.w.z. niet een god van tweede rang.

- Athanasius zou later wijzen op drie aanvallen die Arius tegen de Kerk deed:
  - ▶ (1) hij ondermijnde de Christelijke leer van God, door te stellen dat de Drie-eenheid niet eeuwig was (= polytheïsme).
  - ▶ (2) hij maakte het dopen in de naam van Vader, Zoon en H. Geest tot absolute nonsens, net zoals het bidden tot de Zoon.
  - ▶ (3) hij richt de verlossing ten gronde, want enkel als de Zoon werkelijk God was kon men erop hopen dat Hij de band met God kon herstellen.

Nicea

Wat is nu de positieve leer van het concilie?

■ De uitdrukkingen

- ▶ “uit het wezen van de Vader” (ἐκ της οὐσίας του πατρος) en
- ▶ “één in wezen met de Vader” (ὁμοουσιος τῷ πατρι) zijn niet direct zo duidelijk
- ▶ het doel van het concilie was beperkt:
  - het bevestigde het volledige god-zijn van de Zoon
  - en zijn gelijkheid met de Vader, uit wiens wezen Hij voortgekomen is en in wiens natuur Hij deelt.
- ▶ de vraag naar de goddelijke eenheid was geen vraag op het concilie en werd dus ook niet aangesneden.

Nicea

Wat is nu de positieve leer van het concilie?

- “**één in wezen**” (ὁμοουσιος) was op het concilie geen uitspraak over de eenheid van God, maar enkel en alleen over de oorsprong van de Zoon.
- later werd deze consequentie wel getrokken.
  - ▶ in 350/1 claimde Athanasius dat deze term toegevoegd werd om te benadrukken dat de Zoon niet enkel gelijk de Vader was, maar dat Hij krachtens zijn unieke voortbrenging “identiek was in zijn gelijkenis... en niet te scheiden van zijn wezen”.
  - ▶ dit is echter een latere reconstructie die niet klopt met de interpretaties direct rond en na het concilie gegeven.
- het concilie neemt ook een beslissing over de paasdatum: op de zondag na de 14e Nisan.

Nicea

De strijd na Nicea.

- Na Nicea houdt de strijd niet op:
  - ▶ er bestaan te diepe theologische verschillen tussen de verschillende groepen.
  - ▶ Theodoretus vermeldt hoe diverse bisschoppen om politieke redenen toestemden in de geloofsbelijdenis van Nicea, maar daar voor zichzelf een eigen uitleg aan gaven.
  - ▶ de nieuwe relatie met de staat, waarin de keizer zich met theologische vragen bemoeide verscherpte nog eens deze tegenstellingen.
  - ▶ na het concilie begon een strijd duurt tot de dood van keizer Constantius in 361.

Nicea

De strijd na Nicea.

- Na Nicea valt het arianisme uiteen in vele soorten en manieren van uitleg van de formule van Nicea.
  - ▶ het is opmerkelijk dat de geloofsbelijdenis van Nicea en m.n. het ὁμοουσιος in de eerste generatie na Nicea, (incl. Athanasius) nauwelijks een rol speelt.
  - ▶ de geloofsbelijdenis van Nicea was een geloofsbelijdenis voor bisschoppen, die de gewone geloofsbelijdenissen voor catechese en doopviering niet verving.

De strijd na Nicea.

Eerste fase: tijdens het leven van keizer Constantijn (+337).

- (onder Constantijn tot +337): een tijd van reactie tegen Nicea:
  - ▶ de leider van de anti-Niceanen is Eusebius van Nicomedia (= Eusebianen).
    - de afgezette Arianen keren terug naar hun zetel.
  - ▶ ook al was de geloofsbelijdenis van Nicea onder Constantijn heilig, toch wisten zijn tegenstanders Athanasius het leven zuur te maken.
  - ▶ Athanasius (vanaf 328 patriarch) werd door een synode in Tyrus (juli 335) o.l.v. volgelingen van Eusebius afgezet, maar dit werd niet bekrachtigd door de keizer.
    - op 7 nov. 335 werd hij op grond van de valse beschuldiging dat hij de graantoevoer uit Egypte naar Constantinopel zou willen verhinderen, verbannen.
    - hij ging naar Trier tot aan de dood van Constantijn (22 mei 337).
    - ook zijn medestanders Eustathius van Antiochië en Marcellus van Ancyra (op de synode van Constantinopel 336) werden afgezet.
- Intussen: Arius wordt door de keizer gerehabiliteerd en zijn terugkeer wordt voorbereid.
  - ▶ hij sterft totaal onverwacht op de vooravond van zijn geplande triomfantelijke intocht in Constantinopel in 336.

De strijd na Nicea.

Tweede fase: Constantius (O.) (337-361) en Constans (W.) (337-350).

- Na Constantijn zijn er verschillende keizers.
  - ▶ Constans in het Westen (+350) steunt de orthodoxe partij.
  - ▶ Constantius in het Oosten (337-361), vervolgt o.i.v. Eusebius van Nicomedia de Niceanen of orthodoxen vervolgen.

- Athanasius keerde terug in Alexandrië op 23 november 337(338). Een synode in de winter van 338-339 in Antiochië zette hem af en een zekere Gregorius werd geïnstalleerd als patriarch van Alexandrië.
  - ▶ de inbezitname van de zetel in Alexandrië gaat met geweld gepaard.

- Athanasius moet op 16 maart 339 onderduiken en voor de tweede keer vluchten naar Rome.
  - ▶ Athanasius wordt bij paus Julius vals beschuldigd.
  - ▶ zijn tegenstanders weigeren echter om naar Rome te komen.

De strijd na Nicea.

341

- In Antiochië houden 97 bisschoppen het zogenaamde wijdingsconcilie.
  - ▶ Constantius was aanwezig op 6 jan. 341.
  - ▶ men stelde een geloofsbelijdenis op (“de tweede van Antiochië”), waarin het woord ουσια en ὁμοουσιος niet gebruikt werden,
  - ▶ het voorstel van paus Julius voor een gezamenlijk concilie werd afgewezen.
- in Rome zochten diverse bisschoppen die door de beide concilies van Antiochië waren afgezet hun toevlucht, o.a. ook Marcellus van Ancyra.
- de synode van Rome in de lente van 341 (zonder de weigerende oosterse bisschoppen) o.l.v. paus Julius I (337-352) sprak Athanasius vrij van alle beschuldigingen.

De strijd na Nicea.

341

- Athanasius doet een beroep op keizer Constans (Westen).
- Keizer Constans roept de oosterse en westerse bisschoppen op naar Sardica (= Sofia)
  - ▶ er komen 170 of 250 bisschoppen in 343 (of 342).
  - ▶ de Arianen worden veroordeeld,
  - ▶ Athanasius wordt vrijgepleit
  - ▶ men neemt een geloofsbelijdenis aan, echter zonder de uitdrukking ὁμοουσιος.
- de Oosterse bisschoppen onderbraken het concilie en verzamelden zich te Philippolis 343 (of 342).
  - ▶ zij veroordeelden paus Julius, zijn gezant Ossius en de leidende westerse bisschoppen.
  - ▶ nieuwe geloofsbelijdenis: de vierde van Antiochië.

De strijd na Nicea.

344

- in 344 zond keizer Constans (W. en orthodox) twee westerse bisschoppen Vincentius van Capua en Euphratas van Keulen naar keizer Constantius.
  - ▶ zij vroegen opheffing van de sancties tegen bisschoppen.
  - ▶ hun succes nog versneld omdat een doorzichtige poging om hen op moreel vlak te compromitteren mislukte.

- ▶ na de dood van zijn tegenbisschop Gregorius op 25 juni 345 keert Athanasius terug naar Alexandrië.
  - Keizer Constans (W) dreigde met oorlog tegen zijn broer Constantius (O) als hij Athanasius en de andere verbannen bisschoppen niet terug liet keren.

De strijd na Nicea.

345

- in 345 was er ook een synode in Milaan, waarvoor het zogenaamde “lange lijnen Credo” (ecthesis macrostichos) werd voorbereid,
  - ▶ waarin men het oosterse standpunt aan het westen wilde uitleggen
  - ▶ waarin de termen ὁμοουσιος en ὑποστασις vermeden werden.

- na de dood van Constans in 350 probeerde Constantius het rijk weer te verenigen rond het arianisme.
  - ▶ verschillende synodes veroordelen de Niceanen:
    - Tyrus 335
    - Antiochië 339 (341).
  - ▶ de Eusebianen produceren nieuwe geloofsbelijdenissen zonder het ὁμοουσιον
    - Antiochië (341)
    - Philippolis (342/3)
    - Antiochië (344).

  - ▶ deze geloofsbelijdenissen waren overigens gematigd.

De strijd na Nicea.

353 De triomf van het Arianisme

- de triomf van het Arianisme kwam er na de overwinning van Constantius over de usurpator Magnentius in het westen in augustus 353.
  - ▶ Constantius was tot 361 alleenheerser over Oost en West. Hij was een tegenstander van Nicea. Zijn residentie was vaak Sirmium.
- onder druk van de keizer eroordeelde de synode van Arles (353) Athanasius en werd hij door afgezet.
  - ▶ enkel Paulinus van Trier weigert en wordt verbannen.
  - ▶ het ging hier niet zozeer om arianisme als over de persoon van Athanasius.
    - dit blijkt o.a. uit de opmerking van Hilarius van Poitiers dat hij pas na 356 iets over het Niceanum vernam.
  - ▶ Paus Liberius is ontzet dat zijn gezanten ondertekend hebben en protesteert tegen gang van zaken en vraagt aan keizer Constantius (te Arles) door gezanten Lucifer van Cagliari en Eusebius van Vercelli om een nieuw concilie in Aquilea.
    - de keizer gaat hier niet op in.
- ▶ na een tweede vraag wordt er wel een concilie gehouden in Milaan.

De strijd na Nicea.

355 De triomf van het Arianisme

- in Milaan zijn in 355, 300 bisschoppen samen.
  - ▶ slechts 3 (later 7) bisschoppen weigeren Athanasius te veroordelen
    - nl. Lucifer van Cagliari
    - Eusebius van Vercelli (die pas na sommatie kwam en vroeg dat allen het credo van Nicea zouden ondertekenen)
    - Dionysius van Milaan.
  - ▶ ook Paus Liberius weigert en moet in ballingschap.
    - Hilarius getuigt dat hij pas na zijn ballingschap in 356 voor de eerste keer over de geloofsbelijdenis van Nicea hoorde spreken.

- alle trouwe bisschoppen worden verbannen.

- Athanasius werd in 356 opnieuw met geweld van zijn zetel verdreven

De strijd na Nicea.

De derde fase: hoogtepunt en uiteenvallen van de Arianen.

- vanaf 357 (nog voor de dood van Constantius in 361) op het toppunt van zijn macht, begint het arianisme uiteen te vallen in vele soorten groepen (een kenmerk van elke ketterij).
- drie groepen
  - ▶ de radicale arianen of anhomoianen
  - ▶ de homoianen
  - ▶ de semi-arianen of homoiousianen

De strijd na Nicea.

Uiteenvallen: 1ste groep: de radicale arianen

■ 1. de *radicale arianen*:

- ▶ de Zoon is geen beeld van de Vader.
- ▶ ook wel *aetianen* of *anhomoianen* genoemd omdat zij leerden dat de zoon niet gelijk ($\alpha\upsilon\omicron\mu\omicron\iota\omicron\varsigma$) is aan de Vader
- ▶ soms ook *eunomoianen* genoemd naar Eunomius van Cyrinus.
- ▶ hun leiders:
  - Aetius van Antiochië (±330-366; pas in 362 bisschop) en
  - Eunomius van Cyrinus, (+392/395).
- ▶ zij domineren de synodes van Sirmium in 357 en Antiochië in 358.
- ▶ door hun driest optreden veroorzaken zij splitsing in hun eigen rangen.

De strijd na Nicea.

Uiteenvallen: 2de groep: de homoianen

■ 2. de *homoianen* hielden

- ▶ met diverse variaties, dat er toch een beperkte gelijkenis (ὁμοιος) tussen de Vader en de Zoon bestond.
- ▶ de synodes te Nicé in Thracië (359) en Constantinopel (360) namen homoiaanse geloofsbelijdenissen aan.
- ▶ zij waren minder radicaal dan de groep rond Eunomius, waartegen zij reageerden na Sirmium III (357), op een synode in Ancyra in 358.
- ▶ een van hun leiders is Basilius van Ancyra.
- ▶ met name keizer Valens (364-378) wilde later deze compromisoplossing doordrukken.

De strijd na Nicea.

Uiteenvallen: 3de groep: de homoiousianen, semi-arianen

- 3. de *homoiousianen* (door Epifanius semi-arianen genoemd)
  - ▶ de Zoon is niet één in wezen (ὁμοουσιος) met de Vader, maar op Hem gelijkend (ὁμοιουσιος);
    - wat in het Grieks slechts het verschil van een jota betekent.
    - deze term werd gebruikt door gematigde arianen, o.l.v. Basilius van Ancyra.
    - zij produceerden op de synode van Ancyra in 358 de eerste homoiousiaanse geloofsbelijdenis. Het was een compromisformule.
  - ▶ dit credo werd ook aangenomen op de vooral westerse synode van Sirmium III 357 en omvatte een verbod op het gebruik van ὁμοουσιος en ὁμοιουσιος (veroordeeld door paus Damasus).
  - ▶ Hilarius van Poitiers stelde dat de godheid van de Zoon ontkend werd en noemt dit document blasfemie.
    - dit riep reactie op in het Westen, waar men het veroordeelde.
    - voor het Oosten was het een eye-opener en de gematigde Arianen afkeerden zich af van de radicalen (Eunomius).

De strijd na Nicea.

Uiteenvallen, 359 homoiaanse overwinning

- In mei 359 ontwerpt een kleine groep in Sirmium de zogenaamde “gedateerde” geloofsbelijdenis, ter voorbereiding van Rimini en Seleucië. Het is een “homoiaanse” geloofsbelijdenis en gesteund door de keizer.
- Op bevel van de keizer waren er in 359 twee rijkssynodes tegelijk
  - voor het westen in Rimini
  - voor het oosten in Seleucia.
    - de 400 westerse bisschoppen hernieuwden aanvankelijk de geloofsbelijdenis van Nicea.
    - de oosterse bisschoppen bleven verdeeld.
  - Constantius oefende in Rimini (juli-aug.) veel druk uit opdat men het semi-ariaanse standpunt (Vader en Zoon gelijken op elkaar) zou onderschrijven.
    - een aangepaste versie werd onder druk van de keizer ondertekend door een gezantschap van de westerse bisschoppen te Nicé (10 oktober 359) terwijl de synode in Rimini nog bijeen was.
  - Ook de oosterse bisschoppen tekenden onder druk op 31 dec 359.
  - het was een complete homoiaanse overwinning.

De strijd na Nicea.

359 De orthodoxie bedreigd

■ Verzet

- ▶ Paus Liberius (352-366)
- ▶ Hilarius van Poitiers (ca 312-67) en enkele andere bisschoppen weigerden te ondertekenen.
- ▶ eeze droeve tijd ontlokte aan St. Hiëronymus in 359 de uitspraak:
  - *“Ingemuit totus orbis et Arianum se esse miratus est”*,
  - *“De hele aarde ontwaakte en ontdekte dat zij Ariaans geworden was”*.
- in 360 lijkt het arianisme definitief gewonnen te hebben in het Oosten.

De strijd na Nicea.

Keizer Julianus de afvallige (361-363)

- deze niet-Christen keizer geeft een algemene amnestie en in 362 keren Athanasius (na 6 jaar) en de meeste verbannen bisschoppen terug naar hun zetels.
  - ▶ op 23 oktober moet Athanasius opnieuw vluchten omdat de keizer voor zijn ijver vreesde.
- op 26 juni 363 sterft keizer Julianus
  - ▶ Athanasius keert terug naar Alexandrië, waar hij in 362 de synode van Alexandrië hield.
  - ▶ eind van het jaar reist hij af naar Antiochië naar de nieuwe orthodoxe keizer Jovianus (uitgeroepen door troepen).
  - ▶ deze keizer verongelukt al op 17 februari 364.

De strijd na Nicea.

keizer Valens (364-378)

- op 5 mei 364 verbant de nieuwe keizer Valens (O. en Ariaan 364-378) alle bisschoppen die onder Constantius verbannen waren opnieuw.
  - ▶ in oosten is er een hevige vervolging van de Niceanen én homoiousianen
- in westen was er orthodoxe keizer Valentianus (364-375).
  - ▶ de vervolging onder Valens bracht vele homoianen ertoe weer band met paus Liberius en Damasus (366-384) te herstellen.
  - ▶ op 5 oktober 364 moet Athanasius ook vluchten.
    - hij was aan het eerste bevel tijdelijk ontsnapt door een beroep op keizer te doen.
    - Athanasius zit vier maanden ondergedoken in een van de buitenwijken van zijn stad.
    - in februari 366 mocht hij vanwege de verontwaardiging van het volk terugkeren.

Na Nicea

Het keerpunt in de strijd tegen het Arianisme.

- ▶ 1. het uiteenvallen van het arianisme na 357 bespoedigde zijn ondergang.
- ▶ 2. de dood van Constantius (361) en het intermezzo onder Julianus de afvallige (361-3) gaf de Kerk religieuze vrijheid, waardoor de verbannen bisschoppen konden terugkeren.
- ▶ 3. onder de katholiek-gezinde keizer Gratianus (375-383) en paus Damasus (366-384) begint men het arianisme definitief te overwinnen.
  - In het oosten is tot 378 ariane keizer Valens.
- ▶ 4. in Milaan is vanaf 7 december 374 **Ambrosius** (+397) bisschop.
  - hij is een felle bestrijder van het arianisme.
- ▶ 5. in het oosten zijn het m.n. de 3 Cappadociërs:
  - Basilius (330-379),
  - Gregorius van Nazianze (330-390)
  - Gregorius van Nyssa (334-394)
  - die door hun theologisch werk een aantal problemen uit de weg ruimen en die een goede uitleg geven van Nicea o.a. in de woorden: “één wezen, drie personen”.

Na Nicea

De Cappadociërs.

- **Basilus van Caesarea**
  - ▶ wist bij keizer Valens te bewerken dat de vervolging van de katholieken ophield.
  - ▶ vanaf 370 was hij metropoliet.
  - ▶ na 372 toen keizer Valens de eredienst van Basilus op de dag van Epifanie bijwoonde liet Valens zijn ijver voor de homoiaanse geloofsbelijdenis vallen.
  - ▶ het waren de Cappadociërs die duidelijk de begrippen οὐσία (wezen) en ὑπόστασις (persoon) een heldere en duidelijk afgegrensde inhoud gaven.
- in het Westen kon men de discussie niet volgen en zag men het belang van Basilus en de zijnen niet.
- in 375 hief Valens bij het begin van de oorlog tegen de Goten (hij had de steun van Gratianus (375-378) W. nodig) de verbanning van katholieke bisschoppen op.
- in 379 werd Theodosius door Gratianus tot medekeizer en tot keizer in het Oosten aangesteld.
- beide keizers bekenden zich tot Nicea.

Na Nicea

De basis van de overwinning

- We mogen hier opmerken dat het volk (leken en lagere clerus) in het algemeen trouw bleven aan het geloof tegen het Arianisme in.

Athanasius en de Niceanen.

De theologie van Athanasius.

- Athanasius concentreert zich volledig op de Openbaring.
  - ▶ zijn leidende gedachte is de verlossing: de Vader gebruikte de Zoon om ons te scheppen, maar het is absurd te denken dat de Vader per se een middelaar nodig had.
  - ▶ zijn leer over het Woord is duidelijk: God kon nooit zonder Zijn Woord zijn, daarom is de Zoon van eeuwig.
  - ▶ als “nakomeling” van de Vader moet hij anders zijn dan de Vader: hun onderscheid is dus van eeuwigheid en komt niet voort uit de economie.
  - ▶ omdat de Zoon uit de Vader voortkomt zijn ze van dezelfde substantie en is de zoon van een andere natuur dan de geschapen dingen.
    - Vader en Zoon zijn onderscheiden, maar zijn ook één en hebben één identiteit.
    - Hij zegt “De Zoon als nakomeling is natuurlijk anders dan de Vader, maar als God is Hij één en dezelfde ... “ omschreven als ὁμοουσιοι, om de numerieke eenheid uit te drukken.

Athanasius en de Niceanen.

De theologie van Athanasius.

- bij Athanasius zijn er dus twee kanten die mekaar in evenwicht houden.
  - ▶ (1) enerzijds is hij net als de Arianen doordrongen van de eenheid van God en dat de analogie tussen het eindige en het oneindige uiteindelijk niet opgaat vanwege het puur geestelijk karakter van het laatste, waardoor men Vader en Zoon kan zien als één substantie, die zich op twee wijzen presenteert.
  - ▶ (2) anderzijds is hij ook doordrongen van het onderscheid tussen beiden.
- om hun subsistentie/bestaan als persoon uit te drukken had hij geen eigen term.
- hij lijkt ook weinig onderscheid te maken tussen οὐσία en ὑπόστασις.

Athanasius en de Niceanen.

Het werk van Athanasius en Hilarius

- dat velen terugkeerden tot het $\acute{\omicron}\mu\omicron\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$ is mede het werk van Athanasius en Hilarius van Poitiers
  - ▶ deze was in 356-359 in ballingschap in Klein-Azië waar hij de Oosterse discussie leerde kennen
- beiden wisten dat de kloof tussen de homoiousianen en henzelf niet zo heel diep was.
- Athanasius treedt hen heel welwillend tegemoet in zijn werk *De Synodis* (359), waarin hij hen broeders noemt.
  - ▶ hier geeft hij ook toe dat het $\acute{\omicron}\mu\omicron\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$, als men niet oppast verkeerd, d.w.z. Sabelliaans, uitgelegd kan worden.

Athanasius en de Niceanen.

362 Het concilie van Alexandrië

- Concilie na de dood van Constantius (361) o.l.v. Athanasius.
  - ▶ hier werd erkend dat niet de term die men gebruikt (ὁμοουσιος) maar wat er mee bedoeld wordt van belang is.
  - ▶ hier werd de leer van de drie hypostasen (= personen), die tot op dat ogenblik verdacht was bij de Niceanen aanvaard, op voorwaarde dat hiermee niet het Ariaanse “echt verschillend en in wezen verschillend” bedoeld werd, maar het separate bestaan van de drie personen in de consubstantiële Drie-eenheid.
- Athanasius verdedigt de inhoud en het nut van ὁμοουσιος.
  - ▶ veel homoiousianen die zagen hoe de rest afgleed naar puur Arianisme bekeerden zich tot het orthodoxe kamp.
  - ▶ Athanasius die keihard iedere vorm van heresie bestreed deed zijn uiterste best om de afgedwaalde bisschoppen die zich hadden laten meeslepen terug te winnen.
- hierna keert de rust weer in Alexandrië en Achaia. In Antiochië bleven er problemen.

Na Nicea

De strijd over de H. Geest.

- in de nasleep van dit conflict ontstaat er een nieuw conflict nu over de H. Geest.
  - ▶ Arius noemde de H. Geest net zoals de Zoon een hypostase, maar hij zag de Geest als iets totaal anders dan de Zoon, net zoals de Zoon totaal anders was dan de Vader.
  - ▶ een radicaal zoals Eusebius van Caesarea zag de Geest als een hypostase, maar van derde rang, dit leidt hij af uit Origines' exegese van Joh. 1,3: "Alles is door Hem (= Zoon) geworden en zonder Hem is niets geworden van wat geworden is."
  - ▶ Cyrillus van Jeruzalem hield een leer die in aanzet orthodox is.

Na Nicea

De strijd over de H. Geest.

- Athanasius zag bij niet-Niceaanse groepen de ontwikkeling om de godheid van de H. Geest te ontkennen en luidde de noodklok.
  - ▶ na de discussie over de Zoon, moest de vraag naar de H. Geest wel aan bod komen.
  - ▶ Athanasius werpt de knuppel in het hoenderhok in 359 of 360 in vier brieven aan Serapion van Thmius, die te maken kreeg met een plaatselijk groep die de godheid van de Zoon wel erkenden, maar die neerzagen op de H. Geest.
  - ▶ Athanasius leert dat de H. Geest werkelijk God is, één in wezen met Vader en Zoon.
- op twee synodes in Alexandrië in 362 en 363 treedt Athanasius op tegen deze loochenaars van de godheid van de H. Geest

Na Nicea

De strijd over de H. Geest.

- een groot aantal semi-arianen worden na 350 pneumatomachen (= geestbestrijders; ook wel pneumatochen).
  - ▶ als consequentie van hun leer gingen zij de godheid van de H. Geest ontkennen.
  - ▶ deze groep werd macedonianen genoemd naar bisschop Macedonius van Constantinopel, die in 360 door de Arianen werd afgezet (+362).
    - de man zelf had echter met deze foute leer over de H. Geest niets van doen.

Na Nicea

De strijd over de H. Geest.

- m.n. de Cappadociërs verdedigen de godheid vd H. Geest.
  - ▶ een opwerping die men moest beantwoorden was, als de Geest ook ὁμοουσιος is met de Vader, heeft Die dan geen twee zonen?
  - ▶ m.a.w. de vraag naar de oorsprong van de H. Geest.
- Gregorius van Nyssa lost dit op:
  - ▶ de H. Geest is uit God én uit Christus. Hij komt voort uit de Vader en ontvangt van de Zoon. Hij kan niet gescheiden worden van het Woord.
  - ▶ het onderscheid tussen de drie personen ligt in hun oorsprong: de Vader is de oorzaak en de beide anderen zijn veroorzaakt.
  - ▶ de twee veroorzaakte personen worden onderscheiden, één is direct door de Vader voortgebracht, terwijl de ander uit de Vader voortkomt via een bemiddelaar.
  - ▶ dit is de klassieke Oosterse verwoording “uit de Vader, door de Zoon”.
  - ▶ let op deze dubbele voortbrenging is niet subordinationistisch. Men erkent het ὁμοουσιον van de H. Geest.

Na Nicea

De strijd over de H. Geest

- in het westen zijn het
  - ▶ Hilarius, vgl. zijn karakteristieke formule is “unum sunt, non unione personae sed substantiae unitate”.
  - ▶ Phoebadius van Agen (+ na 392)
  - ▶ Marius Victorinus (275/300-na 362)

- die de leer over de H. Geest verdedigen.

De strijd over de H. Geest

Het tweede Oecumenisch Concilie te Constantinopel (381).

- ▶ Keizers Gratianus (375-383) en Theodosius I (379-395) uit het oosten riepen in mei 381 een concilie samen te Constantinopel
- ▶ Doel: Nicea te bevestigen en een nieuwe bisschop voor Constantinopel te kiezen.
  - de keizer nam noch persoonlijk, noch via gezanten deel aan het concilie om de vrijheid van de bisschoppen te waarborgen.
- ▶ circa 150 concilievaarders veroordelen Macedonius van Constantinopel met 36 aanhangers (pneumatochen en semi-arianen).
- ▶ aan het credo van Nicea voegen zij toe, over de H. Geest:
  - *“Die Heer is en het leven geeft, die voortkomt uit de Vader (niet: en de Zoon), die met de Vader en de Zoon tezamen wordt aanbeden en verheerlijkt, die gesproken heeft door de profeten.”*

De strijd over de H. Geest

Het tweede Oecumenisch Concilie te Constantinopel (381).

- het “**Heer-zijn**” van de H. Geest betekent: de H. Geest is ook God, net zoals de Vader en de Zoon.
- “**die met de Vader en de Zoon tezamen wordt aanbeden en verheerlijkt**”. Aanbidding (προσκυνησις), is de eigenlijke daad van godsaanbidding en eerbewijs/verheerlijking δοξα, dit is de cultische aanbidding in de liturgie.
- deze geloofsbelijdenis wordt sedert het eind van de zesde eeuw een onderdeel van de Latijnse liturgie.
  - ▶ **het concilie is het slot van de lange discussie over de Drievuldigheid**
  - ▶ **het bevestigt uitdrukkelijk de geloofsbelijdenis van Nicea (canon 4-7)**
  - ▶ **in canon 3 wordt het primaatschap van Rome erkend.**

Einde